

Korunovačný ceremoniál byzantských cisárov (Druhá časť)

Lucia Laudoniu

6. júla 2023 ✝ *História*

predchádzajúca časť:

Korunovačný ceremoniál byzantských cisárov (Prvá časť)

V živote to chodí ako u krajčírka: striháme krivo, lebo nevieme merať. Táto malá perlička mi prišla na um ešte počas študentských čias, keď som sa v ktoromsi slovníku dočítala, že nožnice sa po latinsky povedia *forfex* (pre milovníkov zdobnenín – *forficula*).

Pomyslela som si, že toto zaujímavé slovo použijem iba ak vo sne. Mýlila som sa. Aj spomienky sú predsa *forficulae*, ktorými vystrihujeme sekvencie z videopásky času.

Historik potrebuje špeciálne metodologické nožnice, pretože látka, ktorú strihá, je veľmi vzácna. Musí v nej vidieť strih šiat, ktoré zožrali mole a púčik ruže, ktorá už dávno odkvitla. Nie je to inak ani pri výskume byzantských dejín. Aj vedec často cíti, že slovo je kráľ a ticho jeho koruna.

Purior ex fonte

Punctum primordiale mojich predchádzajúcich úvah o korunovačnom akte posesorov konštantínopolského trónu je a bude známe pravidlo *purior ex fonte* – čistejšia voda prýšti z prameňa.

Keby nebolo prameňa, akým je spis *De ceremoniis aulae Byzantinae*, ktorý sa pravdepodobne zrodil na pracovnom stole cisára Konštantína VII. Porfyrogenneta, hľadanie živej vody vedomostí o byzantskom dvornom protokole by bolo oveľa ťažšie.

De ceremoniis zaznamenáva (žiaľ, neúplný) priebeh intronizácie hneď niekoľkých byzantských cisárov, takže vodopádu hypotéz vyschnutie určite nehrozí.

Tretie dejstvo Verdiho hudobnej drámy *Macbeth*, ktorá „vonia“ Shakespearom, ukrýva zaujímavú scénu: Lady Macbeth je konfrontovaná so zjaveniami kráľov, ktorí budú raz vládnuť Škótsku. Jej vražedné intrigy a úklady na tom nič nezmenia.

Aj Porfyrogennetova kniha *De ceremoniis* je takýmto defilovaním vládcov, pohľadom do teleskopu dejín. Neukazuje nám budúcnosť, ako je to v prípade Shakespearovej a Verdiho tragédie o strojkyňi regicídia. Ukazuje nám minulosť – a tá veru často býva degustáciou zlomeného vína budúcnosti.

Modlitba z 5. storočia

Prvou zo zástupu korunovaných hláv, o ktorých referuje Porfyrogennetos, je Leon (Lev) I. Rodák z provincie Dacia Aureliana vládol v rokoch 457 – 474.

Busta cisára Leona I. v zbierkach parížskeho Louvru.

Zdroj: commons.wikimedia.org

Lev I. ~~XXXXXX~~ bol prvým cézarom východného Ríma, ktorý prijal korunu z rúk nositeľa patriarchálneho omoforu (cisársku korunu totiž pôvodne neudeľoval patriarcha, ale prvý muž armády – στρατηγός, *magister militum*, v rumunských prameňoch *marele strateg*).

Hoci korunovácia nového monarchu bola v prvých desaťročiach existencie Východorímskej ríše primárne vojenskou udalosťou, Levov intronizačný obrad už stál na dvoch základných pilieroch: profánnom (korunovácia ako prejav spoločnej vôle armády, senátu a ľudu) a sakrálnom, teolatríckom (požehnanie patriarchu).

Rumun Stelian Brezeanu vo svojej syntéze dejín Byzancie (*Istoria Imperiului Bizantin*, București, 2007) cituje zachovanú modlitbu z korunovačného ceremoniálu Leva I. My ju uvádzame v slovenskom znení a pokúsime sa identifikovať v nej niekoľko liturgických prvkov:

„Vypočuj nás, Pane, prosíme ťa, vypočuj nás! Hľa, život Leonov. Vypočuj nás, Pane, ty, ktorý miluješ ľudí! Leon bude cisárom. Štát si žiada Leona za cisára. Armáda si praje, aby Leon bol cisárom. Légie podporujú Leona. Toto je vôľa armády. Toto je vôľa senátu. Toto je vôľa ľudu. Všetci očakávajú Leona!“

V rumunskej verzii sa stretávame s básnickou hypertrofiou *universul îl așteaptă pe Leon* typickou pre byzantský *modus dicendi*, akoby celé univerzum túžilo po uznaní Leona za rímskeho autokratora.

Milujúci človeka

Modlitba z polovice 5. storočia obsahuje slovné spojenie, ktoré je v byzantskom liturgickom kontexte dodnes živé: epiteton Krista ako milujúceho ľudí (*philanthropus*, *hominum amator*, *amans*, *diligens*, *dilector*).

Láska Spasiteľa k ľuďom spočíva v Jeho vykupiteľskom diele, no prejavuje sa tiež v Božej starostlivosti o naše večné i časné dobro. Bohumilá a spravodlivá pozemská vláda je Božím požehnaním, ktoré si treba vyprosiť, nie je ničím samozrejmým či automatickým. Aj to je posolstvom tejto starobylej korunovačnej deprekácie.

Prítomnosť slovného obratu *amator hominum* naznačuje duchovné puto medzi Kristom a cisárom. Ten, kto drží v rukách imperátorský meč, je povinný milovať ľudí podľa vzoru Krista, jediného a pravého Filantropa.

Formulky typu *exaudi nos, quaesumus te*, majú svoje miesto aj v západných liturgických formulároch a nemožno ich považovať za určujúci faktor východného pôvodu Leonovej intronizačnej modlitby. Kresťan byzantského rítu sa však prihovára Bohu aj slovami takzvanej vrúcnej ekténie (*litanía vel ectenia vehemens*) z božskej liturgie, ktorá sa nesie v rovnakom repetitívnom a suplikatívnom duchu. Uvedená modlitba teda môže byť fragmentom špeciálnej ekténie za pozemského otca impéria.

Cisár Leo VI. vykonáva prostráciu pred Kristom. Mozaika z chrámu Božej Múdrosti v Konštantínopole.

Zdroj: commons.wikimedia.org

Prečo sa nekorunovalo v kostole?

Zmienky Konštantína Porfyrogenneta o korunovácií Anastasia I. Dicora sú našťastie o niečo ucelenejšie, než v prípade Leona I. Autor *De ceremoniis* síce nie je skúpy na slovo, no jeho marginálie nepodávajú o priebehu Anastasiovho korunovačného aktu ucelený obraz.

Zdá sa, že Anastasiov *ritus coronationis* bol značne ovplyvnený politickým dedičstvom rímskej antiky, preto sa ešte nekonal v kostole. Na začiatku tradície korunovania byzantského monarchu v dome Božom stojí až cisár Focas, ktorý prijal východorímsku korunu v chráme svätého Jána v Hebdomone na okraji Konštantínovho mesta. Stalo sa tak v roku 602 a na patriarchálnom tróne sedel Cyriacus.

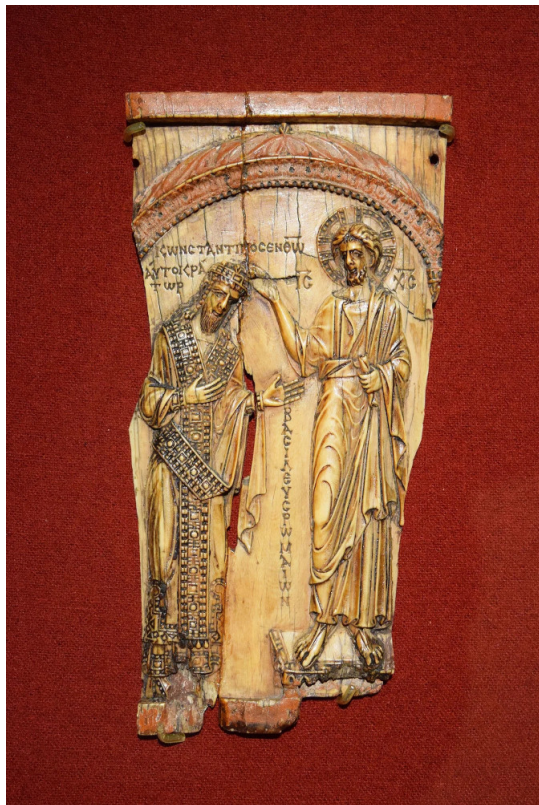
Prešlo osem rokov a východná koruna už zdobila hlavu cisára Heraklia. Svedkom jeho intronizácie boli okrem patriarchu Sergia I. aj múry chrámu svätého Filipa v palácovom okrsku.

Prečo sa jedna z najdôležitejších politických udalostí ríše nekonala pod strechami justiniánskeho veľchrámu? Jednou z možných odpovedí je skutočnosť, že korunovačná *sollemnitas* bola spočiatku oddelená od svätej liturgie za novozvoleného cisára, ktorá sa slávila osobitne.

Počnúc Constansom II. Pogonom (na trón nastúpil *Anno Domini* 641) sa takmer všetky byzantské korunovácie už konali v Hagii Sofii. Situovanie veľkej časti slávnostného ceremoniálu do chrámu Božej

Múdrosti je výsledkom dokonalej christianizácie rímskeho korunovačného aktu.

Autori bez Boha v srdci vidia v byzantskom ritualizme iba umelo uprataný chaos a gibbonovský úpadok starorímskych cností. *Homo christianus* to vidí inak. Čím je kresťanský rituál komplexnejší a ucelenejší, tým lepšie poukazuje na neprekonateľné tajomstvo Božej jednoduchosti. Umelá simplifikácia a ochudobňovanie pravoverných obradov „v mene modernej doby“, naopak, oslavuje iba nedokonalú jednoduchosť človeka namiesto dokonalej jednoduchosti Boha.

Kristus udeľuje požehnanie Konštantínovi VII. Porfyrogennetovi, autorovi spisu o ceremoniáli byzantského dvora.

Zdroj: James Blake Wiener / worldhistory.org

Gejzír titulov

Budúca hlava východnej ríše sa podľa rozprávania Porfyrogenneta najprv predstavila senátu v zlatej recepčnej sále nazvanej Chrysotriclinus (XXXXXXXXXXXXX). Anastasius I. následne predstúpil pred patriarchu cirkevného hodnostára bol oblečený do skvostného ceremoniálneho pláňa (χλαμύς) so zlatou sponou (fibula).

Slávnostné obliekanie byzantských archijerejov v chráme pred svätou liturgiou je starobylým prvkom, ktorý kedysi patrilo do cisárskeho protokolárneho tezauru.

Anastasiov korunovačný poriadok zavŕšili aklamácie ľudu, ktoré mali presne predpísanú formu. Riadky Konštantína Porfyrogenneta nám prezrádzajú, že novointronizovanému monarchovi bol slávnostne udelený grécky prívlastok σεβαστός (ctihodný, venerabilis, reverendus). Používal sa aj termín latinského pôvodu αὐγουστος (augustus).

Autor v purpure sa s čitateľmi podelil o latinskú konjunktívnu frázu *Anastasio auguste vincas*, prostredníctvom ktorej ľud žičil novému imperátorovi víťazstvo a úspech na bojovom poli. Klasická vokatívna forma mena Anastasius však znie Anastasi, nie Anastasio. Latinské korenie primiešané do gréckych aklamácií nebolo vždy zdravé...

Anjelský jazyk

Príkladom voľnej práce *cum sermone Romanorum* v gréckojazyčnej kultúrnej sfére sú takzvané anagramatizmy (kratemata a teretizmy) v byzantskej sakrálnej hudbe. Ich zlatou érou je 14. storočie. V prostredí orthodoxného balkánskeho kresťanstva sa rozšírili najmä zásluhou geniálneho hudobníka a hymnografa Jána Kukuzela, ktorý doviedol ich princíp do dokonalosti. O čom je reč a v akom zmysle súvisia s latinčinou?

Teretizmy, čiže melizmatické slabiky bez konkrétnej slovesnej relevancie, *sine sensu* (porovnajme slovenské „tra-la-la“) našli uplatnenie všade tam, kde bolo z nejakých dôvodov potrebné vyplniť spevom časové vákuum, *exempli gratia* počas rôznych procesií. Takáto situácia však mohla nastať aj počas sviatočných liturgií pri rozdávaní svätého prijímania, kedy pristupovalo k eucharistickej Čaši väčšie množstvo veriacich. Zbor už dospieval predpísaný liturgický pričasten (*hymnus ad communionem*) a ľudia stále prichádzali k sviatostnému Spasiteľovi. Kantori preto „natiahli čas“ melickým spevom zdanlivo nezrozumiteľných, no kantabilných slabík.

Byzantský Východ nemal veľa pochopenia pre západný ideál *sacrum silentium*. Kalofonická (krásne znejúca, ťubozvučná) adorácia nebeských mocností pred trónom Najvyššieho je kontinuálna a nepretržitá, a takou má byť aj liturgický spev.

Aké to boli slabiky? Neboli to žiadne gýčové detské riekanky. Ucho latinčinára zachytí v tvare *te-ne-na* sloveso *teneo*, *tenere* (držať) a v zhľuku slabík *te-re-rem* rozozná latinský akuzatív *te regem* (teba, kráľa... chváľime a ospevujeme).

V latinskej slovnej zásobe však existuje aj sloveso gréckeho pôvodu *tero*, *terere*, ktoré označuje proces trenia a opotrebenie spôsobené trením. Spojenie *tero viam* („triem si“ nohy o cestu, teda kráčam) vstúpilo do latinskej frazeológie. *Tero tempus* znamená „triem“ (míňam, márnim) čas, zotieram neviditeľnú stopu z rovnako neviditeľnej tabule času. *Lapis lapidem terere*, to je trieť kameň o kameň a vytvoriť iskru, ktorá zapáli naše srdcia láskou k Bohu.

Zdanlivo perplexné slabiky *tererem*, *ririrem* či *tenena* tak môžu mať pôvod v skomolených latinských slovesách. Gréci ich mohli počuť z úst križiakov alebo románskych etník roztrúsených po celom Balkáne, a zomleli ich mlynčekom svojich pier. Keďže týmto slovám už nerozumeli, v mníšskom prostredí sa ujala teória, že sú ozvenou enigmatického jazyka anjelov, ktorí neviditeľne asistujú kléru pri slúžení svätej liturgie *in terra vivorum*.

Keďže pôvodnou funkciou teretizmov bolo vyplnenie času pri zložitejších obradoch, je veľmi pravdepodobné, že zneli aj počas cisárskych korunovácií. Hudobníci na tieto slabiky vytvárali dlhé a pôsobivé melódie, ktoré umocňovali slávnosť okamihu.

Prví svätci cisárskeho stavu Konštantín a Helena.

Zdroj: pixabay.com

Ako si žil, tak panuj!

Čo ešte vieme o priebehu korunovácie Anastasia I.? Stelian Brezeanu uvádza niekoľko príkladov oficiálnych aklamácií:

„Je zjavné (*manifestum est*), že ľudská moc (sila) závisí od vôle Najvyššej Slávy! Hojnosť svetu! Ako si žil, tak panuj! (Nech Boh požehná) svetu nepoškvrnených vládcov!“ (Moc a sila sú prekladom latinského pojmu *potestas*, ktorý má široký diapazón významov a nevzťahuje sa výlučne na vládu ako prejav politickej moci. *Esse potestatis suae* znamená byť samostatný, *dicendi facere potestatem* značí udeliť slovo, *potestas pugnae* je príležitosť k boju a pod. V citovanej vete sa podľa môjho názoru hovorí o každej bohumilej moci, ktorá je daná zhora, pričom politická moc je jej súčasťou.)

Východní Rimania radi vyšívali slová na plátno poézie. Spojenie „vôľa Najvyššej Slávy“ nie je ničím iným, než realitou odetou do rúcha poézie. Najvyššou slávou cisárov je Boh. Byzantská spoločnosť vždy vážila osobné či vojenské ambície svojich monarchov na váhach orthodoxnej teológie.

Všetky aklamácie pretkávalo zvolanie *Kyrie eleison*. Ich schéma pripomínala liturgické ekténie. Mohli ceremoniálne zvolania pri cisárskych korunováciách nejako ovplyvniť podobu bohoslužobných ekténií, alebo to bolo naopak a liturgia bola zakorenená v živote spoločnosti tak hlboko, že formovala aj profánny protokol?

Predstavitelia ozbrojených jednotiek (*τάγματα*) niesli v deň korunovácie svoje vojenské štandardy a sprevádzali cisára v slávnostných procesiách. Liturgickým pendantom týchto vojenských insígnií sú *vexilla* – procesiové zástavy, ktoré stále môžeme obdivovať vo väčšine pravoslávnych alebo gréckokatolíckych chrámov. V minulosti boli rozšírené aj medzi rímskokatolíckymi veriacimi. Tieto cirkevné zástavy (*labara*, singulár *labarum*) sú príkladom stenickej kooperácie liturgického a štátotvorného ducha v Byzancii. Mali domov v chrámoch a nechýbali ani vo verejnom živote, ktorý bol v ideálnom prípade len inou formou bohopocty.

Východorímsky občan nikdy nespadol do priepasti medzi *sacrum et profanum*. Ideu sekulárneho štátu západnej mysli definitívne vnútila až Veľká francúzska revolúcia. Východný Riman si nedokázal predstaviť, že jeho štát by bol schopný „uväzniť“ Boha v chráme, a zatvoriť pred Ním dvere senátu či cisárskeho paláca, akoby sa Božie pole pôsobnosti malo obmedziť iba na úzke teritórium svätyne. Dejiny byzantskej epochy si

pamätajú mnohé *lapsi* a prehrešky proti Mojžišovmu mravnému zákonu, ale nepoznajú militantný ateizmus, ktorého je schopný len moderný *homo „dehumanus“* – človek odludštený.

V tejto časti nášho cyklu o korunováciách byzantských imperátorov sme sa zoznámili so zmienkami o korunovačných obradoch Leona (Leva) I. a Anastasia I. Zmienok je málo a pripomínajú iba črepiny naveky rozbitého zrkadla...

V pokračovaní spoznáme priebeh korunovačných ceremoniálov ďalších nositeľov východorímskej koruny, o ktorých máme k dispozícii zaujímavé dobové správy. „Zlatým klincom“ bude doteraz nepublikovaný slovenský preklad dvoch modlitieb zo slávneho vatikánskeho Kódexu Barberini z 8. storočia, ktoré sa vzťahujú na obrad intronizácie byzantských monarchov.

URL adresa článku: <http://christianitas.sk/korunovacny-ceremonial-byzantskych-cisarov-druha-cast/>